

др Милутин Р. Буричић,
адвокат у пензији из Пећи

ЈОШ ЈЕДАН ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ АРБАНАШКЕ БЕСЕ

За разлику од могућих религиозно-етничких приступа беси, аутор је посматра као правну установу племенског друштва која прожима све односе почевши од породице и куће до братства и племена. Посебна пажња посвећена је санкцијама које следе после кришења бесе. На крају се констатује њено негативно дејство у односу на сваки правни систем, дејство које произлази, пре свега, из њене анахроности

Сврха овог прилога је да укратко представи арханчност арбанашке бесе као правне категорије, за разлику од њеног поимања као етичке или религијске установе, и да подсети на сакрално лично јамство као ослонац бесе у племенском друштву, бременитом крвном осветом, купопродајом и отмицом жена, грабежи, пљачком и традицијом међуплеменских ратова.

Код Албанаца не постоји бог бесе. Бог Бес познат је у старом Египту, на Абидосу, на Кипру, код Феничана, у старој Грчкој, а потицао је вероватно из Нубије, Сомалије, с обала Јужне Арабије или из Вавилона. Бес је имао ратнички изглед. Поменути народи га сматрају богом стваралаштва, чији је култ био везан за прираштај становништва (рађање деце), за непријатељство према дивљим зверима, лавовима, крокодилима, змијама и шкорпијама, за мир и веселе. У првом веку наше ере Бес је био познат по пророчанствима и консултован у тумачењу снова (1).

Код албанских научника постоји збрка у схватању појма бесе. Сурја Пуповци и Марк Краснићи је сматрају религијско-етичком категоријом (2). У *Речнику албанског језика* (3) беса се означава као рок слободе и сигурности који кућа убијеног даје кући убице — да се неће осветити, као прекид крвних завада и других спорова међу породицама у истом племену, барјаку или селу или између два или више барјака, племена или села — на основу споразума и за одређено време; изјава која се даје да ће се одржати реч, заштита, сигурна пратња која се даје пратњенима од једног до другог уочишта, поуздање у човека или ствар; кредитно поверење; добро име и углед које има поштен човек и трговац;

(1) *Meyers Grosses Konversations Lexicon*, Sechster Aufgabe II B, Leipzig und Wien 1905, S. 744—745. *La grande encyclopedie invetaire raisons des sciences, des lettres et des arts*, Tom VI. Paris, p. 479. *Encyclopaedia Britannica*. V 3, The University of Chicago, Chicago—London—Toronto 1768, p. 470.

(2) Сурја Пуповци, *Грбанскоправни односи у Законику Леке Дукађинија*, Приштина, 1965, стр. 233—234. Марк Краснићи, *О „Беси“ — Прилог проучавању обичајног права код Шитгара*, „Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена ЈАЗУ“, књ. 40, Загреб, 1968, стр. 271 и даље.

(3) *Fjalor i gjuhës shqipë*, Tiranë 1954, стр. 91.

вера (алб. *feja*). Ту се под појмом бесе мешају религијски, етички и правни садржаји.

Да би се беса јасно схватила, треба јој прићи као правној установи, која подсећа на установу *fides* код Римљана, *вјеру* код Словена, *уздање у Законнику Цара Стефана Душана* (4). При томе ништа не смета што је код Римљана постојала богиња *Fides*, јер то само показује како је право дизано на степен религијске обавезе. Албанци нису преносили право у трансценденталну сферу, осим нешто мало као заклетве са саклеветницима. Други народи старог Средоземља су знали да подигну правну обавезу на степен религијске обавезе, што су на својеврстан начин прихватале и савремене велике религије (хришћанство и ислам), претећи казнама и у загробном животу.

У племенском друштву поуздање је сакрално заштићено и почива на личном јамству (5). Тамо се за обавезе одговара не само имовином већ и животима људи. Право је сакралног карактера, жртвују се животи за обавезе. Отуда је разумљиво што такво право може да прожме и етику и религију. Још и данас се у обичајима Албанаца такво право назива бесом и разликује од савремених религија које се зову *feja*.

По мом мишљењу, беса је правно поуздање у механизам заштите и покрности, које је осигурано личним јамством у коме се залажу животи за своје и туђе обавезе. Отуда њен сакрални карактер.

Код Албанаца у Југославији је сачуван до наших дана механизам помоћу кога се успоставља беса у породичним, братственичко-племенским, кривично-правним и облигационим односима и код обичајног суђења. Проучавајући албанске правне обичаје на Косову и Метохији дошао сам до извесних сазнања о томе како се ствара мрежа бесе од породичног огњишта до обичајног суђења, којим се окончавају међуплеменски спорови и освете. Зато ћу укратко нешто рећи о беси у кући, братству и племену, облигационим и деликатним односима и обичајном суђењу.

1. Беса у кући

Арбанашка кућа (*shtëpia*) подсећа на *domus* и слична је фамилији код старих Римљана. На стару јелиноку *oikia* подсећају одвојене просторије за боравак и кретање женских особа.

У свакој породици се везује беса између мужа и жене. Пре прве брачне ноћи, муж пита жену је ли дала бесу којој мушкој особи. Пошто добије негативан одговор, муж тражи да му жена даде бесу, тј. да се обавезе да ће му бити верна и потчињена. Тиме се хоће избећи подметање наследника и наметнути владавина мушкараца над женама. Та беса је санкционисана тиме што муж може да убије жену ако је ухвати на делу прељубе или да је казни сексуалном апстиненцијом тако што је враћа у род уз забрану преудаје.

У кући може да живи више ужих породица које чине породичну задругу, што подсећа на римски *consortium*. На челу куће се налази и за њу одговара њен господар, кога Албанци називају *i zoti të shtëpisë*,

(4) Никола Радојчић, *Законик Цара Стефана Душана*, САНУ, Београд, 1960, чл. 102.

(5) Библија, *Стари завет*, *Мудре изреке* VI, 1—5.

што у буквалном преводу значи *бог куће* и потиче вероватно још из времена многобоштва, када је свака кућа имала свога бога (6). Господар куће се устоличава као апсолутни владар у кући — сведржитељ. Том приликом се свим члановима фамилије саопштава: „Ово је наш бог куће, њега морамо слушати као Бога.” Тиме он добија свемоћ (алб. *fuqia*, што подсећа на *patria potestas* у римском праву) да може да располаже имовином куће, командује члановима фамилије, одговара за њихово понашање, даје азил бегунцима из других кућа, итд.

Механизам везивања бесе између укућана и господара куће састоји се од две стипулације. Првом, господар добија изјаву укућана да ће га они слушати као Бога, а затим се он појављује пред братством и племенском јавношћу, где саопштава да је он господар одређене куће, која добија његово име. Пред лицима изван куће тиме постаје одговоран за понашање своје фамилије и за штете које учини кућа (чељад, стока, лица која имају азил итд). Прихватајући га за „Бога куће”, сваки укућанин му даје овлашћење да га може у свему заступати пред трећим лицима и пренети на њега одговорност за своје поступке. Саопштавајући то јавности, господар, имајући у залогу животе својих укућана, преузима одговорност за њихова чињења, нечињења или трљења. За укућане одговара пред „боговима” других кућа. Његова одговорност је сакралне нарави и мери се вредношћу живота. Дакле, једном стипулацијом прима у залогу животе својих укућана, а другом стипулацијом пред јавношћу преузима за њих сакралну одговорност. То је беса у кући.

Како господар куће треба да води своју фамилију кроз вртлоге племенског живота и како да је усмерава ка напретку детаљније сам писао у својој студији *Господар куће код Албанаца*, (7) што овде неће бити понављано. Ваља само напоменути да у племенском друштву Албанаца не постоји персонална одговорност укућана зато што за њих одговара господар куће. Он је једини овлашћен на санкције према укућанима.

Господар куће може да изложи крвној освети делинквента из своје фамилије, може да га преда непријатељу (слично римској установи *aditio* или кажњава разним казнама па и смртном казном (слично *ius vitae et necis* код Римљана). Као „бог куће” не подлеже опасности да ће укућани над њим извршити крвну освету али се увек боји да га из свете не убију „богови” других кућа због деликата потчињених му укућана.

Мноштво таквих беса у арбанашким кућама доводи до патрицијског диференцирања у племенском друштву. Горњи слој су господари („богови”) кућа, испод њих је слој мушких особа који су потчињени господарима, а најнижи слој чини патријархално робље — жене, потчињене и својим мужевима и мушким укућанима.

2. Беса у братству и племену

Албанци по селима живе у родовским, братственичко-племенским заједницама, које одржавају своје скупштине (алб. *kuvenda*) на којима доносе обавезне норме за цело братство, село или племе. Те норме се

(6) М. Р. Буричић, *Господар куће код Албанаца*, ЦАНУ, „Гласник Одјељења друштвених наука”, књ. 3, Титоград, 1981, стр. 127.

(7) *Op. cit.*, стр. 127—173.

такође називају бесама. На братственичким скупштинама или скупштинама села учествује из сваке куће по један мушкарац, обично господар куће а на племенским скупштинама и међуплеменским састанцима (алб. *kuvende të fisavet*) главари изабрани на сеоским или братственичким скупштинама. На међуплеменским скупштинама доносе се одлуке које се зову бесе или кануни. Оне имају снагу закона. На Косову и Метохији и у северној Албанији те одлуке се зову Канун (*legës*) Дукађини, а народ их назива Канун Леке Дукађина. У Албанији постоји мноштво таквих кануна, што подсећа на *leges regiae* код старих Римљана из времена које је претходило Закону од XII таблица. У тим канунима је утврђена одговорност за поштовање норми и санкције за њихове прекршиоце.

За поштовање братственичких и сеоских одлука одговарају господари кућа, а за поштовање племенских и међуплеменских беса дорзони. Дорзон је именица мушког рода. Gustaw Meyer у свом *Етимолошком речнику албанског језика* (8) даје ближе податке о значењу те речи, која је изведена од албанске речи *дорë*, што у преводу значи *рука*. Сродна је грчкој именици *heir*, која означава и руку као орган рада, и снагу, поуздање, насиље, право јачега, потпадање под нечију власт, борбу, војску (9). И у албанском језику реч *дорë* има преносно значење: власт, својина, потчињеност, заштита, предаја, државина, губитак моћи, пренос државине (10). Именица *dorzon* је кованица од именице *дорë* и глагола *зëнë* (ухваћен, дохваћен, држан у руци, блокиран). *Zënë në dorë* — ухваћен руком (11), подсећа на *manus capere* у римском праву.

Санкције предвиђене за кршење бесе су различите — од глобе коју наплаћују глобари за лакше деликте, преко клања стоке и паљења кућа за теже, до истеривања из братства и племена и губитка племенске заштите (слично *exhugnatio* код Римљана), убиства за деликт ендогамije и међуплеменског рата — за најтеже деликте. Рат следи ако чувар бесе — дорзон — као племенски главар не проведе санкцију над тешким делинквентима из свога племена.

Извршиоци тих санкција се називају велики дорзони. Они су се на егзекуцију јавно обавезали на племенским и међуплеменским скуповима. Њих су њихова братства и племена изабрала за велике дорзоне. Зато они не одговарају за санкције које извршавају, тј. не подлежу освети. У немирним временима моћ великих дорзона расте до те мере да могу дати азил читавим селима. У временима мира њихова моћ постаје готово не приметна.

Друштвене организације Социјалистичког савеза радног народа на Косову и Метохији покушавале су да Канун Леке Дукађинија потисну везивањем племенских и међуплеменских беса испуњених савременијим садржајима о колективном уздржавању од убиства и освета (Ругово) и чувању шума од шумокрадица (околина Дечана). У томе нису успевале. Не уклапају се нови садржаји у старе форме нити се само новим формама могу потиснути стари садржаји.

(8) Gustaw Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strasburg, 1891, S. 77.

(9) Мајнарић — Горски, *Грчко хрватско-српски рјечник*, Загреб 1960, стр. 806.

(10) Фјалор, *op. cit.*, стр. 91.

(11) *Op. cit.*, стр. 632.

3. Беса у облигационим односима

Племенске и међуплеменске бесе се често претварају у међубратственичке и међуплеменске заваде, крвне освете, до 1918. године чак и у ратове. Кануни се ремете криминалом и разменом која је, као онтолошки противречан процес, бременита преварама. Све се то покушава санирати поравнањима поверилаца и дужника, оштећених и делинквената. Та поравнања су лабава док се не вежу опет личним јамством — бесом. Опет су потребни лични јамци — дорзони, који ће направити стегу и у односима између заваћених странака.

Да би предупредили заваде, обичаји су увели личне јамце код закључења облигационих односа. Дорзони се јављају при закључењу уговора о трампи, залози (алб. *pëng*, случно *pignus* код Римљана), наполици, службеностима, купопродаји покретних и непокретних ствари, зајму, остави, послузи, уговору о делу, коцкању, при накнадама штете. Ту се јавља права *mancipatio*. Дорзон узима ствар из руке дужника и предаје је у руке повериоцу. Он памти садржину уговора и извршава престаџије.

Ако је већ дошло до заваде, дорзон посредује да дође до мирења и јавља се код крвних завада због убиства, грабежи жена, сексуалних и имовинских деликата са циљем да веже нарушену бесу међу заваћеним странкама и доведе их до изравнања узајамних потраживања компензацијама.

Основна карактеристика оваквог јемства је залагање живота за обавезу. Једном стипулацијом пред својим братством, племеном, најмање једним сведоком, дужник залаже свој живот дорзону да ће испунити своју престаџију. Другом стипулацијом пред међуплеменском јавношћу, најмање једним сведоком, дорзон залаже свој живот повериоцу да ће му потраживање бити измирено. То подсећа и на *praestare* и на *sponsio* у римском праву. О томе је детаљно писано на другом месту (12). Овде ваља рећи, ради јасноће, само толико да је дорзон слободан човек који се ангажује без економске каузе, само ради чувања бесе. Он ставља у потчињен положај дужника и „држи га у својој руци“. Дорзон испуњава обавезу уместо дужника (*praestare*).

Такво чување бесе је заштићено помоћу два кажњива деликта: вероломства и издаје. Деликт вероломства чини дужник који направи ненадокнадиву штету повериоцу. Тада дужника називају вероломником (алб. *besëthyesë*). Вероломника треба да убије дорзон. Ако дорзон не убије вероломника чини други деликт против бесе — издају (алб. *hjëksia*). И поверилац је овлашћен да га убије као издајника. Ако дужник направи поправљиво вероломство — дорзон је дужан да уместо њега намири имовинску тражбину повериоцу. Дорзон постаје регресни поверилац према дужнику и овлашћен да се, без икаквог суда, намири из заложеног живота дужника или из његове имовине. Он може принудити тако вероломног дужника на робовски рад. Отуда у установи бесе и правни механизам дужничког ропства (13). Но, братства регресних дужника не подносе дужничко ропство свога братственика, већ га код дор-

(12) М. Р. Буричић, *Чувари бесе*, САНУ, Посебна издања, Одељење друштвених наука, књ. 83, Београд, 1979, стр. 1—179.

(13) М. Р. Буричић, *Беса и дужничко ропство*, „Анали Правног факултета“ у Београду, 2/1985, стр. 261—263.

зона искупљују заједничким плаћањем. Отуда код Албанаца нема дужничког роштва као друштвене појаве.

Дакле, у облигационим односима не постоји само једна беса, већ онолико беса колико има појединачних залагања живота *sine causae*. Ту све јамчи један за другог, јаки јакоме, слабији слабијему, богати богато, сиромашни један другоме.

Установа таквог личног јамства сачувана је до наших дана код Албанаца у Југославији. Њу је само делимично потиснуло савремено право, које не допушта убијање вероломних дужника од стране дорзона, ни издајничких дорзона од стране поверилаца. Позитивно право није санкционисало бесу као криминал, али јој је пољуљало главни ослонац — дорзона. Но, у највећем броју случајева се поштује јамство да се крвна освета неће поновити. Јер дорзони прете да ће у промењеним политичким приликама убити вероломника или његовог наследника; обичаји не познају застарелост, а сељаци се прибојавају промене прилика. Иначе, код поправљивих деликата везаних за економске преваре, лично јамство се обично не поштује. На том сектору је беса пропала и не само што се није развила у моралну категорију већ се изродила у криминал.

4. Беса у обичајном суђењу

Из деликата и неиспуњених грађанско-правних обавеза раба се крвна освета. Помоћу освете се не изравнавају рачуни међу странкама. После крвне освете дужник може да постане поверилац, а поверилац дужником крвног дуга. Отуда се ланац крвних освета може отегнути у недоглед.

Крвној освети стају на крај обичајни судови (алб. *pleqnia*). Обичајни судија може да постане свако коме странке поклоне поверење међусобним компромисом о изласку на обичајно-правни пут. Тај компромис је зајамчен бесом дорзонима. На Косову и Метохији постоје судеће куће у којима се обичаји преносе традицијом. Оне познају прецеденте и вешто пресуђују спорове по обичајима. О томе је исцрпно на другом месту (14).

Пре изласка пред обичајни суд странке траже посредовања ради раздвајања (алб. *ndërmjetsija*) и привремене дозволе за слободу кретања (алб. *besa*). За поштовање тих дозвола тражи се лично јамство (алб. *ndërmjetsija, dorzonija, bestari*), које би се дало упоредити са установом *fidepromissio* у римском праву. И за поштовање тих обавеза се одговара животом у троуглу поверилац — дорзон — дужник.

И пошто странке закључе компромис о изласку на обичајно-правни пут, свака даје по једног дорзона који имовином и животом одговара за испуњење судске облигације.

Обичајни судија и дорзони зову се плећнија. Реч плећнија потиче од именице пљак, што значи старац, а ова вуче свој корен од грчког придева *palai*, што значи тари (15). Отуда се плећнија може превести и као веће старца и подсећа на стару јелинску герусију.

(14) М. Р. Буричић, *Већа старца код Албанаца на Косову*, „Анали Правног факултета“ у Београду, 5/1984, стр. 708—726.

(15) Gustaw Meyer, *op. cit.*, стр. 77.

На плећнији може доћи до ангажовања малих дорзона. Кад међу странкама дође до спора око чињеница, налаже се заклетва са саклетвеницима. Зависно од тежине спора, судија може да одреди 6, 12 или 24 саклетвеника. Саклетвенике бира оштећена страна из рода противне странке. Формулацију заклетвене изјаве одређује судија. Зависно од исхода заклетве дорзони извршавају формулу, коју је као пресуду изрекао судија. То подсећа на формуларни поступак код Римљана. О томе сам детаљно писао на другом месту (16).

Саклетвеници подсећају на *conjuratores, colaudantes* у римском или *Eidshelfern* у германском праву. То су мали дорзони зато што ниједан од њих не залаже целокупну своју личност за истинитост положене заклетве. Обавезани на заклетву има само један живот и даје у залог саклетвеницима део свога живота, свакоме по 1/6, 1/12 или 1/24 живота. Више од примљене залог не могу заложити ни саклетвеници господару бесе пред којим се заклињу. Зато саклетвеник не може убити кривоклетника који му није заложно цео живот. Ни оштећени господар бесе не може да убије ниједног саклетвеника за случај кривоклетства. Не може убити ни свх саклетвенике јер се не могу убити 24 човека ради намирења једне крви — како се пословично каже. Зато се кривоклетство обично утврђује само док тече поступак заклињања. Ако се утврди пре положене заклетве, кривоклетнику се пали кућа и обавезује се да намира штету оштећеном. После положене заклетве кривоклетство се препушта подмуклим осветама и загробном животу.

Мали дорзони се још заклињу код Албанаца на Косову и Метохији. Али се њиховим заклетвама све мање верује. Сматра се да се заклетвене изјаве дају пристрасно и уз подмићивање. Мали дорзони чине зачетак пороте, али поротни суд никад нису постали зато што није било државе да их у том правцу усмери.

Закључак

Овим кратким саопштењем мислим да је потпуно доказано да је беса првенствено правна категорија. Она је остатак прастарог предфеудалног племенског права које још постоји код Албанаца у Југославији. То право делује сепаратно не због својих националних карактеристика већ због своје анахроности, због форме и садржине која се не може уклопити у савремене цивилизацијске токове. То право долази у директан сукоб са породичним, грађанским и кривичним правом савремених држава. Оно улива албанском становништву страх — женама од мушког пола, укућанима од господара кућа, господарима кућа од великих дорзона и сакралних санкција донетих на племенским скупштинама. Беса је данас погоднија за вршење криминала него за савремени правни саобраћај. Стари правни механизми нису прикладни за савремену правну комуникацију. Са гледишта правне етике изгледа да би требало чекати много векова да се беса развије у савесност и поштење при закључењу и извршавању правних послова. Приступ беси као религијско-етичкој категорији доприноси њеном анахроном одржавању.

(16) М. Р. Бурчић, *Арбанашка заклетва — беја*, ЈАЗЗУ, „Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена“, књ. 46, Загреб, 1975, стр. 5—144.

Религијско-етичко замагљивање бесе спречава нов приступ историји правних института, посебно у римском праву. И поред обимне литературе, римско право није довољно познато науци због несигурности интерполираних извора. Арбанашко обичајно право допушта да се разуме природан настанак права из обичаја. То је од посебног значаја за потпуније упознавање *ius gentium* код старих римских трибуса. Давно заборављене или потиснуте старе установе срећу се код Албанаца и данас. Без установе *më dorëzuë* (чувати бесу) не може се схватити далекосежност значења правне установе *praestare* код Римљана. Без тога историја старих римских института остаје неразумљива. Има изгледа да ће познавање бесе као правне установе резултирати стварањем новог, потпунијег и јаснијег метода у изучавању раног римског права.